

УДК 811.161.2''367.627'' – 84(447.7)

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОЗМІНИ ЧИСЛІВНИКА У ГОВІРЦІ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

Ірина ХОДИКІНА

*Бердянський державний педагогічний університет,
кафедра загального мовознавства та слов'янської філології,
вул. Шмідта, 4, Бердянськ, Україна, 71118,
e-mail: kaf_zagtmov@mail.ru*

У статті розглянуто морфологічні особливості українських говірок одного із найбільш діалектно строкатого регіону півдня України – Північного Приазов'я. Авторка виділила найактивніші морфологічні процеси на рівні словозміни числівника.

Ключові слова: українські діалекти, регіон Північного Приазов'я, морфологічні процеси, числівник.

Діалектні ресурси залишаються важливим об'єктом дослідження в сучасній мовознавчій науці. На сьогодні особливо актуальними є дослідження новостворених говорів, зокрема їх граматичної будови. Вивчення та глибокий аналіз морфологічних особливостей говірок Північного Приазов'я як території більш пізнього заселення українцями дає змогу відобразити своєрідність перебігу еволюційних процесів на морфологічному рівні української мови. Відомо, що будь-яка наука базує свої дослідження на категоріях “спільне”–“відмінне”. Граматична структура північноприазовських говірок має як багато спільного із нормами літературної мови, так і чимало відмінних від неї особливостей. У говірковій словозміні спостерігається значно більше варіантів форм, зумовлених здатністю утворювати паралельні варіанти, які в окремих говірках функціонують під дією різних чинників.

Стосовно того, що літературна українська мова виникла на основі місцевих говірок, Ф. Т. Жилко додавав, що такий процес був вибіркоким і дібрано “переважно те, що своєю сутністю сприяє витворенню послідовної нормативності” [5, с. 25]. Однією з найбільш ґрунтовних праць останнього десятиріччя, присвячених питанням морфології, є “Українська морфологія” В. О. Горпинича, в якій висвітлено основні закономірності функціонування морфологічної системи української мови і на яку в подальшому посилатимемось [4]. Морфологічні особливості трьох українських наріч яскраво проілюстровано у ряді наукових доробків таких видатних діалектологів, як С. П. Бевзенка [1], І. Г. Матвіяса [6; 7], південно-східні говори детально вивчали В. А. Височина [2], К. Д. Глуховцева [3], особливості функціонування українських говірок на території Північного Приазов'я стали об'єктом дослідження В. М. Пачевої [8; 9] та ін. Тож аналіз інформації, яку здобули

попередники, а також власні спостереження і записи говіркового матеріалу дають змогу виділити й найбільш яскраві морфологічні риси досліджуваних нами говірок тощо.

Історично Північне Приазов'я – це територія, на якій з глибокої давнини відбувалися масштабні історичні події, пов'язані з переміщеннями багатьох народів; тут зароджувалися, розвивалися і гинули різні культури, змінювалися цілі історичні епохи. Ця особливість історичної долі північно-приазовського краю збереглася і у більш пізні часи середньовіччя і нового часу, коли територія, яку ми досліджуємо, у зв'язку з геополітичним і військовим протистоянням входила до складу різних держав, була місцем переселення представників багатьох народів і народностей (українці, росіяни, ногайці, німці, болгари, албанці, молдавани, гагаузи, греки, євреї, поляки, чехи, кримські татари тощо). Така етнічна строкатість, безумовно, має чіткі відбитки у мовленні носіїв північно-приазовських говірок.

Основна мета статті – проілюструвати особливості словозміни числівника українського варіанту північноприазовської говірки.

Говіркова словозмінна система числівника позначається чималою кількістю відмінностей насамперед у фонетичному оформленні, сама парадигма майже повністю збігається із граматичними нормами української мови, “виділившись з давньої категорії імені, числівник нейтралізував категорію роду і видозмінив категорію числа, але зберіг категорію відмінка” [4, с. 137–138]. Поглянемо, кількісний числівник *один* має фонетико-граматичні варіанти: *a'du(i)n* та ін., а числівник *чотири* у північноприазовській говірці – *č'otur'i* – *č'i'tur'i* тощо. Як правило, числівники, що мають фонетичні варіанти у прямому відмінку, повністю зберігають їх і в непрямих, наприклад: *n'am'*, *n'd'mi*, *n'd'm'om*, *n'd'm'ox*, *n'am'd'ma*, *n'am'ma*.

Отже, репертуар говіркових флексій майже ідентичний до флексій, визнаних словозмінними нормами літературної мови. Розглянемо зразки відмінювання різних типів числівникових парадигм, виділених за характером засобів вираження відмінкових форм.

І тип (ад'єктивний) – парадигма числівника *a'du(i)n* (родові варіанти *a'dna*, *a'dno* або *o'dne* та множина *a'dn'i*). Така фонетична оформленість числівника в північноприазовській говірці свідчить про його поліську етимологію (пригадаємо, що за своєю природою говірки Північного Приазов'я переважно переселенські), оскільки “у поліських акаючих говірках початковий ненаголошений [o] звичайно переходить в [a]” [1, с. 116].

відмінок	чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	Множина
Називний	<i>a'du(i)n</i>	<i>a'dna</i>	<i>a'dno</i>	<i>a'dn'i</i>
Родовий	<i>a'dnaго</i>	<i>a'dnoj</i>	<i>a'dного</i>	<i>a'dn'ix</i>
Давальний	<i>a'dному</i>	<i>a'dn'ij</i>	<i>a'dному</i>	<i>a'dn'im</i>
Знахідний	<i>a'du(i)n</i>	<i>a'dну</i>	<i>a'dно</i>	<i>a'dn'i</i>
Орудний	<i>a'dним</i>	<i>a'dноју</i>	<i>a'dним</i>	<i>a'dn'ими</i>
Місцевий	<i>a'dному</i>	<i>a'dn'ij</i>	<i>a'dному</i>	<i>a'dn'ix</i>

II тип – парадигма числівників *два, три, ч'отирі* або *ч'итирі*. Числівник *два* у Н.в. та З.в. зберігає залишки чоловічого і жіночого роду, в інших відмінках вони зникають.

Н.в. ч'о^тирі
Р.в. ч'о^тир'ох
Д.в. ч'о^тир'ом
З.в. ч'о^тирі
О.в. ч'о^тир'ма або ч'о^тир'ома
М.в. ч'о^тир'ох

III тип (в літературній мові зберігає флексії двох парадигм – “первинної (давньої) і вторинної (нової)” [4, с. 138]) – парадигма числівників від *п'яти* до *десяти* і числівників на *-дцять, -десять*. Говіркові фонетичні варіанти: *п'ат', шес'ц' – шис'ц' – ш'ис'т', с'ем – с'ем' – с'ім, в'ос'ім' – в'ос'ем' – в'іс'ім; д'ев'ат' – д'еў'ят' – д'ев'ат' – д'еў'ят')*; *д'ес'ат'*.

Н.в. с'ем'
Р.в. с'еми
Д.в. с'ем'ом
З.в. с'ем'ох
О.в. с'ем'ома
М.в. с'ем'ох

Аналогічну парадигматичну ситуацію маємо з числівниками на *-дцять*. Тут виступають варіанти форм: *ад'інац':ат', дв'інац':ат' – дв'інац':ат', ч'і'тирнац':ат', п'ат'нац':ат' – п'ім'нац':ат' – п'ім'нац':ат', шис'нац':ат' – шис'нац':ат' – ш'іш'нац':ат' – ш'іш'нац':ат'*. Числівники на *-десять* теж мають фонетичні варіанти, які зберігаються і в непрямих відмінках, наприклад: *п'іі'і'с'ат – ш'іі'і'с'ат – с'ем'і'с'ат – в'ос'ім'і'с'ат* (більш поширені); поодинокі у мовленні найстаршої вікової групи носіїв північноприазовської говірки спостерігаються форми *ш'і'і'с'ат* та *шій'і'с'ат, шій'і'с'ат; п'ід'і'с'ат – ш'ід'і'с'ат – с'емд'і'с'ат – в'ос'імд'і'с'ат* повний ареал поширення, виділяються поокремо *п'ід'і'с'ат, ш'ід'і'с'ат, с'емд'і'с'ат, в'ос'імд'і'с'ат*.

IV тип – парадигма числівників *сорок, дев'яносто* та *сто*, що відмінюються за зразком літературно-нормованої парадигми, однак маємо й певні відхилення, наприклад: Н.в. → *д'іў'ід'носто – д'ів'а'носто – див'а'носто – диў'ід'носто*; у непрямих → *сороко'ма, сорок'ма, сто'ма, с'тами*.

V тип – відмінювання числівників-назв сотень від *двісті* до *дев'ятсот*. Словозміна “сотових” числівників типу має ідентичні фонетико-граматичні особливості відносно похідних “одичних” числівників. На відміну від словозмінних норм літературної мови, говіркова словозміна має два варіанти відмінювання: а) відмінюються обидві частини, б) відмінюється друга або кінцева частина *-сот* у числівниках від 400. Першим подаємо найбільш розповсюджений у говірці варіант відмінювання:

Н.в. в'ос'ім'сот
Р.в. в'ос'ім'сот або в'ос'ми'сот
Д.в. в'ос'ім'стам або в'ос'ми'стам
З.в. в'ос'ім'сот

О.в. *во́сім'стами* або *во́сми'стами*

М.в. *во́сім'стах* або *во́сми'стах*

VI тип – парадигма збірних числівників. Збірний числівник *двоє* у непрямих відмінках має такі варіанти: *двох – двом – двома* та *двух – двум – двумя*, що спричинені близьким контактуванням з російськомовними говірками. З цієї ж причини часто в говірках при швидкому темпі мовлення спостерігаємо таке вживання числівника *обоє, обидві*, як *'оба, 'об'і* чи *'об'е* і т.д. Розбіжностей з нормами літературної словозміни не помічаємо. Збірні числівники типу *двоє, четверо* і у говірці, і в літературному варіанті мають ідентичні особливості відмінювання:

а) у Н.в. та З.в. мають суфікс *-ој* або *-ер-*;

б) у Р.в., Д.в., О.в. і М.в. мають флексії кількісних числівників, відповідно *-ох, -ом, -ома, -ох*, втрачаючи суфікси *-ој-, -ер-*.

VII тип – нульова парадигма числівників *півтора, півтори* у літературній мові, але у говірках можуть утворюватися відмінкові форми. В основному це стосується числівника *півтори*, словозміна якого відбувається за зразком відмінювання числівника *три*, поглянемо: *п'ї́тор'ри, п'ї́тор'р'ох, п'ї́тор'р'ом, п'ї́тор'ри, п'ї́тор'р'ох, п'ї́тор'р'ома, на п'ї́тор'р'ох*. Зазначимо, що спостерігається нерозрізнення цих числівників, оскільки *півтора* має аналогічну словозміну, як і *півтори*.

Лексеми, що називають число або кількість *тисяча, мільйон, мільярд, нуль, кілька, декілька, багато, небагато, мало, немало, кільканадцять, стонадцять* також мають словозмінні особливості. Своїм фонетичним оформленням виділяється лексема-числівник *тисяча*, що має кілька рівноправних у говірці варіантів, наприклад: *'тишч'а – 'тишч'а* (паралельно до *'тис'ач'а*) та *'тис'ач'а*. Для числівників *мільйон* та *мільярд* зафіксовано діалектні відповідники “*міліон*”, “*міліард*”. Слова такого типу (*тисяча, мільйон, мільярд, нуль*) відмінюються як іменники.

Як числівник *два* відмінюються слова *кілька, декілька*, як числівник *три* – слова *багато, небагато*, а як числівник *п'ять* – *кільканадцять, стонадцять*. Відомо, що кількісні слова *мало, немало* взагалі не мають форм словозміни (тобто незмінні).

Складені числівники, зберігаючи власні фонетичні варіанти, мають словозміну майже аналогічну до літературної:

а) у словосполученнях, які складаються із одних числівників, у говірці відмінюється лише останній компонент на позначення одиниці, наприклад: *сто ш'ї́д'ї́с'ат ч'ї́тур'ї – сто ш'ї́д'ї́с'ат ч'ї́тур'ох – сто ш'ї́д'ї́с'ат ч'ї́тур'ом* і т. д., у поодиноких випадках відповідно до літературної мови відмінюється кожний компонент;

б) у словосполученнях, які складаються з числівників і прикметників (дробові), числівник відмінюється за числівниковою парадигмою, а прикметник – за прикметниковою, наприклад *одна ціла і три десятих – однією цілою і трьома десятими*.

Отже, у словозміні числівників Північного Приазов'я спостерігається розбіжність фонетичного оформлення, але пряма відповідність літературним зразкам словоформ. В окремих випадках відмінювання числівників помітно відрізняється від утворення форм відмінків у сучасній українській літературній мові.

Говірковим числівникам характерна певна фонетико-словозмінна варіативність, зумовлена різними причинами, насамперед тісним контактуванням із говірками російського та болгарського варіантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бевзенко С.П.* Українська діалектологія : [навчальний посібник] / С.П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. *Височина В.А.* Форми теперішнього часу дієслів у степовій говірці долини річки Мокрої Сури / В.А. Височина // Питання української діалектології і міжмовних (міждіалектних) контактів : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 88–95.
3. *Глуховцева К.Д.* Динаміка українських східнословобожанських говірок : [монографія] / К.Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
4. *Горпинич В.О.* Українська морфологія : [навчальний посібник] / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – 350 с.
5. *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології української мови / Ф.Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 308 с.
6. *Матвіяс І.Г.* Українська мова і її говори : [монографія] / І.Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.
7. *Матвіяс І.Г.* Взаємодія основ з твердими і м'якими приголосними у відмінковій парадигмі іменника / І.Г. Матвіяс // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 30–60.
8. *Пачева В.М.* Особливості парадигми іменників у степових запорізько-приазовських говірках / В.М. Пачева // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки : зб. наук. статей. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – С. 89–92.
9. *Пачева В.М.* Форми словозміни у говірках Північного Приазов'я (межиріччя Берди та Молочної) / В.М. Пачева // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки : зб. наук. ст.. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – С. 136–139.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

THE NUMERAL INFLEXION'S PECULIARITIES IN THE NORTH PRIAZOV'S DIALECTS

Irina KHODYKINA

*Berdyansk State Pedagogical University,
the Chair of General Linguistics and Slavic Philology,
str. Shmidta 4, Berdyansk, Ukraine, 71118,
e-mail: kaf_zagmov@mail.ru*

The article deals with the morphological peculiarities of Ukrainian dialects of the most varied dialectal region of the South of Ukraine. The author marks out the morphological processes on the level of the numeral inflexion.

Key words: Ukrainian dialects, region of the North Azov, morphological processes.

ОСОБЕННОСТИ СЛОВОИЗМЕНЕНИЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОГО В СЕВЕРНОПРИАЗОВСКОМ ГОВОРЕ

Ирина ХОДЫКИНА

*Бердянский государственный педагогический университет,
кафедра общего языкознания и славянской филологии,
ул. Шмидта, 4, Бердянск, Украина, 71118,
e-mail: kaf_zagmov@mail.ru*

В статье рассмотрены морфологические особенности украинского говора одного из наиболее пёстрого по этническому составу региона юга Украины – Северного Приазовья. Автор выделила наиболее активные морфологические процессы на уровне словоизменения имен числительных.

Ключевые слова: украинские диалекты, регион Северного Приазовья, морфологические процессы словоизменения, имя числительное.